

# TEMES

## ***Serra d'Or*: la plataforma de la *intelligentsia* cultural durant el franquisme**

*Carme Ferré Pavia*

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

**S**i qualsevol tesi doctoral pretén aportar a la disciplina que l'acull un esglaó nou que ajudi a explicar-la en la seva totalitat, l'estudi dels primers divuit anys de la revista *Serra d'Or* ha acomplert — creiem modestament— aquesta missió. La història cultural de l'etapa franquista no estaria completa sense abordar un nucli imprescindible del manteniment cultural d'aquells anys. Calia emprendre l'explicació d'una plataforma intel·lectual que dóna fe de com els mitjans de comunicació naixen amb l'ambició d'intervenció social i de com l'exerceixen.

Aquesta va ser la primera revista en català a eixir amb una difusió quasi normal —és a dir, no en clandestinitat però tampoc legalment— després de la desfeta del 1939 i la immediata repressió. El seu abordatge feia preveure facilitats per abastar, amb un sol objecte d'estudi, l'evolució de la cultura catalana durant els anys seixanta i els setanta. Pels resultats obtinguts podem dir que ha estat així, i amb escreix, ens sembla.

L'objectiu d'aquesta tesi era explicar la publicació des d'un punt de vista històric, però també des d'altres perspectives: com a mitjà de difusió —treballem en el camp de la comunicació—, com a plataforma cultural i com a punt de trobada d'una determinada intel·lectualitat antifranguista abans de la transició democràtica. Es plantejava com un objectiu prioritari en l'anàlisi de

la història de la comunicació social recent i en la investigació sobre les revistes culturals del país. En el cas de *Serra d'Or* era clar que havia estat una de les poques plataformes des d'on poder dissenyar unes determinades propostes culturals amb certa normalitat després de la Guerra Civil.

L'estudi va tenir lloc a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona, amb el grup d'Història de la Comunicació format per Joan Manuel Tresserras, director del treball, Enric Marín, Josep Lluís Gómez Mompert i Francesc Espinet. «*Serra d'Or*», *intel·lectualitat i cultura resistents en el segon franquisme (1959-1977)* va ser elaborat entre el 1993 i el 1998, amb el finançament d'una beca FPI de la Universitat Autònoma. El treball fou Premi a la Investigació en Comunicació de Masses del Consell de l'Audiovisual el 1999 i ha aparegut el 2001 a l'editorial Galerada, que hi ha dedicat un edició de qualitat, sota el títol *Intel·lectualitat i cultura resistents. «Serra d'Or» 1959-1977*.

## **Empresa, continguts, anàlisi**

La intenció de fer una anàlisi de la revista, el més completa possible, ens va dur a estructurar-la en tres grans blocs: el primer, un estudi del que suposava *Serra d'Or* com a empresa, tant d'entramat intern com de moviment econòmic; el segon, un gran apartat corresponent al buidatge de continguts dels articles escollits —de les 17.000 pàgines que suposaven aquests divuit anys, es va acabar citant uns 1.300 articles— i, finalment, una part analítica que vol posar en solfa totes les dades anteriors amb una voluntat interpretativa. Pel que fa a la metodologia, la varietat en el plantejament també conduïa a una diversitat de mètodes que corresponen més a una disponibilitat de material que a una opció d'escola teòrica concreta.

En els darrers mesos hem detectat a la nostra facultat una certa distorsió en els plantejaments formals de tesis doctorals o treballs de doctorat que no poden adscriure's a un mètode hipoteticodeductiu. Els treballs analíticodescriptius responen més als objectius plantejats que a hipòtesis refutables. Un afany científista duu, a voltes, a redactar objectius, hipòtesis i conclusions coincidents, quan en realitat el que cal és una anàlisi curosa i afinada.

Des del nostre punt de vista, es compta amb la informació que vam aconseguir de poques publicacions estudiades: a més de la revista mateixa, és clar, una part de la documentació de circulació interna —com ara

balanços i pressupostos—, procedència i xifres de la subscripció, correspondència, actes de reunions, informes, egodocuments diversos, material censurat i altres textos, alguns dels quals consten al segon volum de la tesi, l'apèndix documental, evidentment esporgat en el llibre.

La primera remarca sobre la documentació que alimenta sobretot la primera part de la tesi és la situació paradoxal que l'adscripció montserratina de la revista permet l'accés a alguns documents, però en limita l'accés a d'altres. D'una banda, és poc probable que segons quins col·lectius haguessen conservat la comptabilitat, per exemple, en una seu fixa i un ordre acceptable. D'altra banda, però, tot el que el pare Maur M. Boix, director de la revista durant 35 anys, desava a Montserrat era en un desconegut estat de conservació i inaccessible.

Afortunadament, ja no eren els anys en què les dones no podien entrar al monestir i vam poder fer ús de la biblioteca i col·laborar amb el pare Maur, sempre amatent. També va ser una situació favorable que el comptable de Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Josep Ribes, no s'hagués jubilat encara —li faltaven pocs dies— en iniciar la recerca i pogués explicar bé el sentit d'algunes anotacions. Les investigacions es fan també amb l'atzar i les trobades inesperades. A més de Maur M. Boix i Josep Massot, Josep Benet, Guillem Jordi Graells i Joaquim Molas també van facilitar algun tipus de documentació.

## **Publicitat i lectors**

En la primera part, les dades internes aconseguides van permetre l'estudi des del punt de vista comptable. A la redacció de *Serra d'Or* guardaven la comptabilitat de molts dels anys estudiats, llevat dels primers. El doble «govern» de la revista, redacció de Barcelona-monestir de Montserrat, obligava a dur un control dels ingressos i les despeses. Encara que la necessitat de «quadrar caixa» sempre emmascara una mica les xifres, sí que s'obté una idea de la magnitud d'una empresa d'aquestes característiques. Amb l'objectiu del manteniment sense gaires pèrdues, Montserrat sempre va haver d'exercir el seu mecenatge i eixugar el forat econòmic.

A més de l'anàlisi documental i del recurs de la història oral, en determinades parts també es va optar per un tractament estadístic, com ara en el cas de la publicitat. S'ha de dir que, per bé que calia explorar la

publicitat per ajudar a dibuixar el tipus de recepció de la revista (sectors socials, lectors, caràcter del mecenatge), no va resultar rendible acadèmicament una anàlisi tan detallada com la que vam fer. Vam mesurar els centímetres de tots els anuncis d'una dècada, quan una observació més ràpida ens hauria donat un resultat similar, creiem. És clar que la creació d'una base de dades, molt útil, va permetre fer cerques encreuades de productes i de tipus d'empreses anunciants.

Ens servia tot allò que poguéss dibuixar què suposava *Serra d'Or* com a empresa, tant per als que la feien com per als lectors, i per tant un altre dels punts d'interès foren les cartes al director. També a través de la confecció d'una bases de dades, el perfil dels lectors ens va resultar absolutament aclaridor. Les 812 cartes que es van publicar els anys seixanta es van fixar per poder-les reutilitzar encreuant temes concrets, autors i temàtiques generals. Hi apareixia un lector que formava part de la «gran minoria» participativa, preocupat sobretot per la llengua i la seva supervivència, que no participava exactament en les mateixes polèmiques dels col·laboradors de *Serra d'Or*. Les personalitats de referència, els temes atesos, les consideracions sobre la revista, la seva implicació com a lectors són temes que es van poder detectar a partir del buidatge, a mode de tesaurus, de les cartes.

## **Un arxiu de censura fet a mitges**

Una part important de l'estudi, potser una de les que més ha interessat pel fet de ser inèdita, és l'anàlisi de l'acció de la censura sobre *Serra d'Or*. Maur M. Boix guardava les galerades que s'havien anat a negociar a la delegació provincial de censura, des que el 1964 es va obligar la publicació a passar per la censura, després de les declaracions de l'abat Escarré a *Le Monde*. El pare Maur les havia començades a ordenar, però tenia molt pocs articles fitxats. Vam formar un petit equip durant uns dies i ell anava traient lentament de la seva cel·la les galerades, com si vingués d'un altre planeta, i anàvem fent les fitxes per a cada article retallat o suprimit, fins als 255. Aleshores no sovintejaven encara els ordinadors portàtils i l'operació es va fer en clàssiques fitxes de paper.

A més de les mutilacions dels articles publicats entre el 1964 i el 1966, data d'aplicació de la Llei de premsa, hi vam afegir l'etapa d'excepció del 1969. En l'anàlisi transversal d'allò que es va haver d'esborrar, hi hem afegit

l'estudi de les multes i els expedients, que foren cinc en total. Josep Benet, com a advocat de la revista, conserva els plec de càrrecs i descàrrecs. La proposta de resolució del Ministerio de Información y Turismo no se solia alterar per més al·legacions que es fessin i el procés es convertia en un esgotador carreró sense sortida. La manifestació dels capellans del 1966, una al·lusió a Euskadi i algunes altres a temes internacionals (que es consideraven fora de l'abast permès a la revista) van generar les sancions.

Sobre la censura caldria dir que en el treball queda desmentida parcialment la imatge d'una censura totalment arbitrària i fora de lloc, que actuava segons la bona o mala lluna del censor de torn. Tot i que en l'acció dels delegats hi havia incongruències, l'estudi detallat sí que permet localitzar una llista de persones proscrites i l'objectiu clar de no deixar destil·lar cap comentari que donés idea de qualsevol «anormalitat» en la vida del país, sobretot per comparació a la situació d'abans de la Guerra Civil.

### **Algunes seccions**

En la segona part, i sota un criteri raonat però personal, triàvem quins eren al nostre parer els continguts més destacables del que ens permetia dissenyar, a grans trets, les característiques fonamentals del paper que va tenir *Serra d'Or* en aquells seus primers divuit anys. Evidentment, el volum d'informació que suposava —211 números i milers d'articles—, imposava que se n'acabés fent una selecció. Tot i això, hi han cabut moltes coses: els continguts literaris, tant de creació com de divulgació, i la crítica; els articles d'opinió, els reportatges de tipus social, les entrevistes; les seccions d'art, arquitectura i arts plàstiques; el teatre, la música, el cinema i, encara, les cartes al director, els editorials, els números especials i les portades.

La finalitat de la tria va ser en tot moment poder localitzar línies programàtiques a llarg termini, temes de constant aparició, recuperacions temàtiques, la construcció d'un cànon literari al llarg de quasi vint anys. Tot i que no sembla aconsellable fugir d'anècdotes paradigmàtiques, un cabal d'informació tan gran obligava a prendre partit per una d'aquestes dues actituds ben clares: o bé una tria molt ben justificada d'un període més curt i una nòmina d'autors més breu, o bé un període històric complet (en el nostre cas, del naixement a la transició democràtica i el canvi d'organització interna) i una certa limitació dels continguts.

Tot i així, poques seccions es van quedar fora de l'estudi: les d'espiritualitat, l'agenda i les col·laboracions d'autors com ara Joan Oliver o Gabriel Ferrater, delicioses de llegir igualment, però que escapaven de l'objectiu de dissenyar quin era el paper de la revista com a intel·lectual col·lectiu. Formar un col·lectiu no vol dir perdre la individualitat i en el cas de *Serra d'Or* hauria estat impossible, ja que la revista va resultar de la combinació de l'actuació d'algunes personalitats destacables, amb el manteniment d'una plataforma plural i de difícil equilibri intern, sostingut per l'acció montserratina.

Algunes d'aquestes intel·ligències foren Joan Triadú i Joaquim Molas, que donaren a la secció de «Lletres» el caràcter d'aparador de diferents escoles literàries; Oriol Bohigas, que convertí la secció d'«Arquitectura» en el lloc on es ventilaven les polèmiques i les novetats del sector; Alexandre Cirici, sempre a l'avantguarda, que difonia les creacions recents més rupturistes i les que calia recuperar dels clàssics en el camp de les arts plàstiques. Xavier Fàbregas, M. Aurèlia Capmany, Feliu Formosa, Frederic Roda i Ricard Salvat eren els activistes del món teatral que també estenien a *Serra d'Or* el seu àmbit d'actuació; Miquel Porter i Moix, a la secció de «Cinema», anava bastint un programa de cinema nacional i popular; Ernest Lluch, a la seva columna d'economia, oferia una altra perspectiva, no historicista ni exclusivament lingüística, de com construir els Països Catalans. Molts escriptors, com ara Baltasar Porcel o Montserrat Roig, van tenir en *Serra d'Or* una plataforma de difusió que els permeté un salt posterior.

## **L'assaig d'un temps**

Pel que fa a la tercera part del treball, posa en joc les dades de les dues anteriors, funciona com un fora de camp cinematogràfic, amb una interpretació en clau d'assaig, prèvia a les conclusions finals en la tesi doctoral. Organitzada en nou epígrafs, sense notes a peu de pàgina, intenta fer un compendi de les reflexions a què pot portar l'estudi de la revista. Primerament, quines són les condicions històriques que fan nàixer la publicació i la fan esdevenir un referent dins la cultura catalana dels anys seixanta i setanta; destaca sobretot quin és el paper que té la revista, quin se li atorga de manera explícita i quin li confereixen els seus col·laboradors i lectors.

Una altra de les tasques remarcables exercida des de *Serra d'Or*, com dèiem, és la de confeccionar un cànon literari estricte i consensuat, quan la literatura funciona com a fetitxe i com a tema principal de la publicació. No només en l'àmbit literari s'exerceix un lideratge cultural, sinó també en altres camps, com ara en el de la historiografia, el cinema, el teatre o les arts plàstiques, s'intenta reconstruir una tradició amb els elements oblidats i silenciats, o bé construir-ne una de nova i homologable. Destaquen els intents per catalanitzar tots els àmbits de la vida des de la tradició, però amb una voluntat modernitzadora, des del cosmopolitisme i parant atenció a les avantguardes d'abans de la Guerra Civil.

Tot i que a priori la revista ens pogués semblar marcada per una ideologia conservadora o únicament militant en l'àmbit de l'Església, la veritat és que una essència del que s'anomenava *realisme social* va amarar, en aquell moment, el si de les propostes de tipus cultural: poesia social, arquitectura social, etc. També en les arts plàstiques, l'economia o la música es defensava una producció que respongués a la realitat i als interessos de la col·lectivitat. Aquesta rellevància de les propostes de l'esquerra molestava els uns i sorprenia positivament els altres: en tot cas des del punt de vista de qui la promovia, es buscava l'equilibri polític perquè tothom s'hi pogués sentir representat.

Si la dreta i l'esquerra podien tenir un lloc diferenciat a les pàgines de *Serra d'Or*, el que no varia és la coincidència en un ideari nacional català, basat en la idea de Països Catalans, una formulació que va aconseguir una opinió favorable i més difosa. La revista exercia amb fermesa la seva voluntat de representar i presentar tot el territori dels Països Catalans, d'altra banda, allà on es troba el seu públic natural: sobretot amb les portades i els dossiers especials, la publicació va construint un escenari pancatalanista.

L'herència de les tendències dels anys vint i trenta i, per tant, del que era un intent de disseny de la modernitat, passa per *Serra d'Or*. Hi conviuen tres generacions i voluntats polítiques diferents, en una situació plena de limitacions: la vigilància extrema i la censura; la intenció de fer un producte que acontentés tothom, perquè havia de suplir la mancança d'altres publicacions en català; la dificultat per fer conviure una cultura que es considerava quasi morta amb l'assentament dels mitjans comunicació de massa que, en aquell moment, representaven el braç més llarg de l'oficialitat repressora.

## Cosmopolitisme nacional

Les conclusions del treball s'organitzen en cinc grans camps que destaquen algunes idees bàsiques i recurrents a l'hora de valorar els anys estudiats de *Serra d'Or*. L'origen, les limitacions i la consciència del producte que s'oferia confereixen a la revista unes característiques úniques en el panorama de la premsa catalana contemporània. Malgrat el difícil equilibri intern, *Serra d'Or* vol ser un inventari de la cultura catalana, de manera conscient i amb un aire de transcendència, fent un producte de qualitat i d'alta cultura que aposta per l'opció culturalista i que intenta ser un substitut de totes les publicacions possibles.

Com a testimoni del seu temps, *Serra d'Or* és un bon observatori des d'on atàllar les novetats ideològiques de l'època. S'hi detecta un projecte nacional de transformació del país, que pretén edificar una tradició des d'una sensibilitat cristiana i d'esquerres. L'interès de la investigació és veure com es poden assentar les bases d'una cultura des de l'oficiositat i amb la limitació de la persecució a què tot progrés era sotmès. Des de *Serra d'Or* es trenca el tòpic que enfrontava catalanisme i progressisme i l'avantguarda s'ofereix com a producció de discurs catalanista. La revista se'ns presenta com la publicació més important dels anys seixanta, una vertebradora de la recuperació dels valors de catalanitat.

*Serra d'Or* va ser una plataforma pública dels nuclis de la clandestinitat i com a escola de convivència ha influït culturalment i políticament en la construcció de la Catalunya democràtica. Fins al final dels anys seixanta representa la revista de la unitat. Com a plataforma de debat significa un simulacre de llibertat d'una pluralitat política que encara no existia. A més de substituir les altres publicacions possibles, exerceix una sobirania cultural en les tasques de representació, organització, programació i proposta de modernització i experimentació metodològica i teòrica.

En la voluntat d'organització d'un país es barregen les referències més icòniques amb altres veritables manifestos culturals. Paradoxalment, tot acaba formant part d'un cúmul amb un sentit propi, identificable i mitjanament homogeni.

*Serra d'Or* va voler ser testimoni del seu temps i acollir de manera plural el que podia constituir una tradició catalana en un sentit canònic, amb referents propis i autogenerats. El temps ha fet el seu paper



garbellador: el 1959, a vint anys del final de la guerra, algú va gosar fer una revista en català sense demanar permís.

## **Projecte de país**

A més de la longevitat, per què mereix tants honors com a producte global? *Serra d'Or*, observada a distància i amb insistència, es llegeix com una plataforma que va bastir un projecte de país en un moment en què la falta de llibertat política impedia el funcionament d'un país real. Es tractava dels Països Catalans, esmentats si la censura ho permetia, i retratats visualment amb tossuderia, explicats, descrits, recorreguts. Un país en el qual, des de tots els punts de vista, es pogués viure en català sense limitacions.

Per bé que la idea de país s'articula al voltant de la llengua, comencen a aparèixer propostes que volen donar unes altres bases per a aquesta mateixa idea de país: les de tipus socioeconòmic, per exemple, suposen tota una novetat. La idea d'uns Països Catalans dins una Europa de les nacions, amb la capitalitat d'una Barcelona forta i ordenada, mediterrània, pluriètnica i atenta al medi ambient.

Des del punt de vista cultural, el país havia de tenir un cinema nacional, també en les seves estructures empresarials; el teatre havia de ser català, original, creatiu, obert al món. Es reclamava una escola en català, una diversitat de mitjans de comunicació on hi cabés la televisió, per cable i tot; es pensaven tot un seguit d'institucions culturals com ara instituts d'estudis i recerca, arxius, escoles, acadèmies, etc. Des del vessant literari, es va fer una construcció conscient, meditada i col·lectiva d'edificació d'un cànon literari autòcton, amb alguns referents externs, però sobretot amb la reivindicació dels silenciats. Pel que fa a altres òrbites, com ara la sociològica o l'econòmica, també la revista va actuar com a altaveu de propostes organitzadores d'un futur més lliure i racional.

En tots aquests àmbits, s'hi va donar una coincidència remarcable: l'intent de recuperar una tradició negada des de feia vint anys (1939-1959) i de teixir un fons adequat de models propis, nacionals i de qualitat, per fer una inversió de futur per a un país democràtic, tolerant i modern que s'anava fent a les ments dels que abans havien perdut la guerra. La tradició seria la base d'incorporació a l'europeisme més cosmopolita.